

ՓԱՐԵԶԵԱՆ ՍՈՒՐՀԱՆԳԱԿ

ԹՈՒՂԹՒՂ

Իրարու խօսք չհասկըցողներ. — Բարեկենդան քնչ բան է. — Հայն ու Ֆռանկը. — Բարեկենդանն սկսողը. — Բարեկենդան իՎենտիլ, իՀոմ է իՔաբլիզ. — Պարարակ եղը. — Եւրպական թեթևութիւն ու հայկական ծանրութիւն. — Պարադիմակներու դժբաղ նետանքները. — Մեր ազգին եւրոպական սովորութեանց նսեւէ վազելը. — Օրենսդիր ժողովոյն հառախօսութիւնը. — Օլիվիէ, կայսրն եւ ոստիկանք. — Ամերիկայի պատերազմը. Գաղղիոյ եւ Անգղիոյ նկատողութիւնը. — Յունաստանի խնդիրը. — Գործերու առակը. — Պապին բարեկամութիւնը. — Յամանեան նամակադրոյժ. — Խորհրդածութիւնք. — Յամանեան տնտեսական ամենահարկաւոր բաները. — Խամայի փաշա. — Հայազգի նուագար պէյը. — Օրաւ Վերնէ մեծ նկարիչը. — Միշէ քաջ պատմաբանին հին եւ նոր գրուածոց վրայ տեսութիւնք. — Տիբեմ, աղքատաց նոր տեսակ բարերար մը. — Միշէ ինքնզանցի. — Հայ մատենագրաց առաջարկութիւն մը. — Հայ արուեստաւորաց ժողովը եւ նպատակը. — Հարուստներն ստակներն քնչ բանի կոտորածն. — Ազգաբանոր Տիմա, աղիւստմանա. — Տիմա որդին. — Գաղղիոյ այժմու մատենագրաց առանձնատիպութիւնն եւ նոր բնակիչը. — Իսա Փնայմէր. — Պողոս. — Մարիամ հայ ճամբորդուն. — Ազգեան մը ծանր ապաշխարանքը. — Փարիզու ուսանողաց գլուխն ու քսակը. — Ասանց ստակի գեղեցիկ կոշիկ հագնելու նոր հնարք մը:

Հանդիպիր էք երբեմն երկու միմարանողներու, որ տարութեամբ իրարու դէմ կմաքտին: „Սխալ ես, աղպէս չէ. . . . — Զէ պարոն, իմ բաժնս է շիտակը. . . . — Զէ իմա. . . .“: Երկուսն ալ այնպէս վատաւամբ են ու կարմրած բարեկամ, այնպէս կալուսան կկանչուրանեն՝ որ ոչ միայն իրարու ծայն չեն լսեր, հապա նաեւ ոչ իսկ իրենց ձայնը, որով վէճը առաջ կերթայ՝ հակառակութիւն կլինի, հակառակութիւնը կռուի կըլանայ, ու կոխը՝ Աստուած պահէ րէ որ իրարու գլուխը պատռելով չլինանայ:

Այսպիսի վէճեր՝ որոց ծայրը զաւազանաշարժութիւններ եւ կամ տակալի բշտամութիւններ են, քիչ շատ կարծեմ ամեն Հայ տեսեր ենք. ու երէ կուտեն դուրս կեցած՝ հանկարտ կերպով կըցեր եմք կշռել երկու միմարանողաց դատը, տեսը եմք շատ անգամ որ երկուսն ալ նոյն բանը կըսեն, նոյն բանը կուզեն հաստատել, բայց այլ եւ այլ բառեր ու բացատրութիւններ գործածելով՝ իրարու միտքը չեն հասկընար, ու կարծեն րէ հակառակ կարծեաց տեր են, մինչդեռ երկուսն ալ մի եւ նոյն բանը պաշտպանելու համար է որ իրարու մազէն քաշելու կհասնին:

Այս բանիս պատճառը քննելուս ժամանակ, միտքս եկաւ որ սոյնպիսի երևոյթ մը մեզի կընծայէ նաեւ լեզուաց նետագոտութիւնը: Շատ անգամ զարմացեր եմ տեսնելով որ մի եւ նոյն բանը լեզու մը այնպէս կըրացատրէ որ ուրիշ լեզուն բոլորովին անոր ներմակ բացատրութիւնը կուտայ. որ երէ չգիտես րէ երկուսն ալ նոյն իմաստը կուզեն տալ՝ բոլորովին հակառակ գաղափար կկազմես մտքիդ մէջ:

Ըսածս օրինակով մը բացատրեմ:

Բարեկենդան բառին նշանակութիւնը ամեն հայ գիտէ րէ բան է որ եւ միջոց՝ բարի կեանք, ուրախ գուարք ժամանակ անցընելու, որ ինչպէս չայտնի է՝ մեղեւն ուտելով եւ համադամներ վայելելով կանցնի: Ուստի մեր մէջը *բարեկենդանեան* բայը՝ *միս ուտելու* նետ համանիշ է, ինչպէս նախնեաց նետեալ վկայութիւնն չայտնի կըլտի:

„Երբեւ նինգ օր պահեցին (պահս), աւէ Տէր, շատ վիցի, *բարեկենդանեան*՝ դոցա“: այսինքն բա՛ն որ *միս ուտել*:

Բարեկենդանին եւրոպացիք կըսեն *carnaval*, *carnevale* եւ այլն, որ լատին *carni vale* բառերէն կլինէ եւ կնշանակէ՝ *միսն մնաք քարո՛յ*: — Հիմա դուն ելիր Հայուն եւ եւրոպացւոյն հասկըցուր րէ բարեկենդան եւ *carnaval* բառերը՝ որ իրարու դէմ ընդդէմ հակառակ երշտակութիւն կուտան՝ մի եւ նոյն բանը կուզեն նշանակել. րեպէտ եւ մէկը *միս կեր* կըսէ, միւսը՝ *միս մի՛ ուտեր*: Ազգի որ Հայն ալ Ֆռանկն ալ ոչ այնչափ բառին ուշ կզենն (խօսքս բարեկենդանին վրան է միայն, ուրիշ բաներու չհասկընաք. . .) որչափ բառին իմաստին. ուստի եւ երկուսն ալ ամենայն պիտրծանօք բարեկենդանի արտօնութիւնը կըլտան վայելել, առանց վայրկեան մը կորսնցընելու, քանի որ մեծպէսքը չէ կոխած: — Երանի րէ ուրիշ մէկ բանի խնդիրներու մէջ ալ այսպէս ժամանին երկու կողմն. . . . ճրջափ վէճ, ճրջափ հակառակութիւն, ճրջափ ատելութիւններ, մանաւանդ րէ ճրջափ արխանդուրիւնք պակաս եղած կլինին Հայուն եւ Ֆռանկին մէջ:

Բայց խօսքերնէս չնետանալով, չեմ կընար բնէ րէ մեր մէջը կըր սկսած է բարեկենդանի սովորութիւնը: Մեր նախնեաց գոցըր մէջ այս բանիս յիշատակութիւն մը չեմ գտած, ուստի եւ չեմ զիտեր՝ րէ այս *բարեկենդան* ու *բարեկենդանութիւն* բառերը ճրջափ հնութիւն ունին մեր լեզուին մէջ: — Ինձ կըրելի րէ մեր հերանոս նախնիքը ոչ այս բառը կհանգընային եւ ոչ նորս սովորութիւնը, եւ չեմ սխալի երէ բնեմ րէ *բարեկենդանութիւն* բառը (որոյ համառօտութիւնն է *բարեկենդանը*), Յունաց *Εορτή* (*Էօրթի*) բառին հիշող բարգմանութիւնն է, որ քրիստոնէութեան հետ մեր մէջը մտած է Ս. Գրոց բարգմանութեամբ: Այս կարծեացս հաստատութիւն կուտայ Սամուէլ Կամբըջաճորեցւոյ նետեալ խօսքը. „Բարեկենդանին կիրարկեն գիտակութիւն զրախտին եւ զբարեկենդանութիւնն օրինակէ“:

— Եւրոպացւոց մէջ շատ հին է բարեկենդանի սովորութիւնը, եւ ներանսութեան մէկ մնացորդն է որ սպըղած է նաեւ քրիստոնէութեան մէջ ու եւրոպայէն անցած է Արեւելեան քրիստոնէից կեցողոյն մէջ: Հերանոս Յունաստանին եւ Հռոմայ՝ բարոսեան, Եկեսեան, սատուռնական, լուպերկական, կիրելեան տօները՝ այժմու բարեկենդանին սասկիլներն էին, եւ րեպէտ քրիստոնէութիւնը կոց տօները դաղրեցուց, բայց ժողովուրդը ետ չկեցաւ իւր հանդեսներուն սովորութիւններէն: Միջին դարու ժամանակ՝ *Ինկղէրու*, *Իշու* եւ *Աղաշխու* տօներ կտօնէին այժմու բարեկենդանի տօներն: Թագաւորը ու մեծամեծք սկսան այս հանդեսներուն ժամանակ դիմակաւորիլ ու ծպտիլ, յետոյ կամաց կամաց այնպէս եղաւ որ թ՛՛ղ դարուն բոլորովին տարածուցաւ, եւ դիմակ (*ուշրէք*) գործածելը՝ հասարակ ժողովրդեան սովորութիւն դարձաւ: Եւ րեպէտ ամեն տեղ մասնաւոր հանդեսներ կկատարուէին, բայց միշտ անուանի մնացին Փարիզու, Վենետիկոյ եւ Հռոմայ բարեկենդանքն: Այս քաղաքները բարեկենդան տեսնողը միայն կընայ կրեւակայութիւն ունենալ բարեկենդանի դուարձութեանցը:

Բայց Վենետիկ՝ քանի որ իւր հասարակարկաւորները կորսնցուց՝ բարեկենդանն ալ հետզհետէ ընկաւ . իմերայ այսք ամենայնի ոչ երբեք վնենտկեցին մոռցաւ իւր պապենական տօներուն յիշատակը . եւ երբ այս վերջի տարիներս զրեք ամենին բարեկենդան չընեն՝ պատճառը այն է որ հայրենասէր վնենտկեցույն սիրտը սզոյ մէջ է՝ քանի որ իւր հայրենիքը բռնաւորաց ձեռքը կտեսնէ :

Հռոմ եւս նոյնպիսի սուգի մէջ է . ուստի րէ եւ պապին կառավարութիւնը բռնութեամբ կուզէ բարեկենդան ձեռացընել տալ՝ որպէս զի ցուցնէ րէ ժողովուրդը ուրախ է եւ զո՞՞ պապին կառավարութենէն , բայց ժողովուրդը չո՞ղբ մասնակցիլ , եւ կհակառակի անոնց՝ որ կառավարութեան հրամանակատար եւ հաճոյակատար կլինին : Հռոմ Ազգասիրաց ժողովը ծանուցում հանեց որ ոչ ոք յիտալացի հայրենասիրաց բարեկենդան ընէ : Ասոր հակառակ՝ կառավարութիւնը պարադիմակ մը (bal masqué , маскарადэ) պատրաստեց միծամիմ հրաւերքներով . ժողովուրդը հանդիսին ժամանակը յանկարծ սկսաւ քրախտոյի (*հեֆիկ*) անախորժ փոշին լսցուն քաղկներով դիմակաւորելոց արանց եւ կանանց քրին ու երեսին զարնել : Ա՛յ հասկըցէք փռնգատու ձայները , սոցա բարձրաձայն քրքիլն ու ծիծաղը (*խահրահր*), նոցա ձիւն ու գոռում զոգումը . որով հանդեսը խառնակ շփոթութեան ու ծնծկութեան փոխուեցաւ , եւ կառավարութիւնը ամօրով մնաց : Նոյնպիսի շփոթութիւններով խախտուեցան նաեւ ուրիշ բարեկենդանական հանդեսները : „Անկրօնները , — այս անունը կուտայ Հռոմայ պաշտօնական լրագիրը՝ հայրենասէր Հռոմիւնցիւնց , — անկրօնները (կրօն) դժոխային հնարքներով ու սատանայական վարպետութիւններով , աղաղակներով ու ամենազարշիւ փոշիներով զրկեցին *բարեպաշտ հաւատարմաշէրքը* այս տարի *բարեկենդանի անմեղ զուարճութիւնները* վազելիւն : Բարեկենդանի անմեղ զուարճութիւնները *պարադիմակը* (.....) :

== Սակայն Փարիզ անխափան ամեն տարի կկատարէ մեծ հանդիսով եւ զուարճութեամբ իւր բարեկենդանը . ուստի եւ օտարականաց յոգնախոռոն բազմութիւնը կվազէ կլցնուի մայրաքաղաքը՝ որ այս հանդեսներուն ականատես լինի : Քողովմը պարադիմակները՝ որ ամեն շաբաթ զիշեր *Օփերա* բառորոնին մէջ կլինին . բողոմք այն ամենայն ցայգսնանդեսներն ու պարահանդեսները՝ զոր բոլոր բարեկենդանին մէջ կընեն կայսրն , ոստիկանը , դեսպանը , իշխանը , մեծամեծը , հարուստը ու քաղաքացիք , բնիկը ու օտարը . բողոմք կրսնմ , վասն զի եւրօպոյն ուրիշ մայրաքաղաքաց մէջ ալ նոյնպիսի հանդեսներ պակաս չեն , րէ եւ ոչ նոյնպիսի ճոխութեամբ եւ ոչ նոյնպիսի յաճախութեամբ՝ ինչպէս ի Փարիզ . վասն զի Փարիզ միայն կրնայ մատակարարել ամենայն շոտայութեանց ու զեզխութեանց աղբիւրները : Փարիզու բարեկենդանին աւելի զուրս ցատքեցնող հանդեսն է պարարակ եղին (*bœuf gras*) հանդեսը . ուստի եւ զայն միայն յիշմ , վասն զի հաւանական է որ ընթերցողաց շատերը այս հանդիսին տեղեկութիւն չունին :

Գաղղիոյ երեսելի անասնադարմանքը մեծ ջանքով եւ հնարքներով մէյմէկ եղ կզիրացնեն , ու կշանան որ կարգէ զուրս վիրիարի հասակ մը առնու : Բարեկենդանին օրերը ամեն տեղերէ Փարիզ կըրնն այնպիսի եղերը . յանձնաժողով մը կքննէ , եւ ամենն աւելի յաղթանդամ եղը միայն կպակուի եւ կորոշուի որ արժանի է յաղթանակի , — եւ ինչ փառաւոր յաղթանակի : Բարեկենդանի վերջի երեք օրը իրեն փառաց օրերն են . տէրութիւնը պատի վրայ կը պուցած մասնաւոր ծանուցումով եւ լրագրաց ձեռքով ամեն տարի կըրատարակէ րէ այն պարարակ եղը որ փողոց-

ներուն այցելութիւն պիտի ընէ *ու , ր , եւ , ց* , օրերը : Կեսարու կամ Օգոստոսի մը պէս յաղթական փառաւոր կառքի մը վրայ կհանգչեցնեն զինքը , զլուխն ոսկեգոծ դափնիով պըսակած , առջեւէն ետեւէն բազմութիւն շքեղ կառաց , յորում լեցուած են դիմակաւորակ արք եւ կանայք՝ հին ատենի կամ միջին դարու փառաւոր զգեստներովը զարդարուած : Չորս կողմը օտարով քալող զուեղ զուեղ դիմակաւորելոց բազմութիւնը , որ իձայն փողոյ իրենց յաղթանակը առաջ կտանին : Իսկ ժողովուրդն անրաւ բազմութեամբ կլցնուին , պատահաններէն կկախուին , տանիքներէն կերկնան , կը ծռին , կնային կզուարճանան՝ կեցցէներով եւ ծափի ձայններով օղը քնդացնելով : Անկարելի է որ արեւելցի մը այսպիսի տարօրինակ հանդիսի զաղափար մը կարենայ ունենալ : Բայց հասա այն յաղթական եղը ինչ զաղափար արդեօք կունենայ մտքին մէջ՝ երբ մարդկային այս ցնորական յիմարութիւնը տեսնէ — Չեմ գիտեր , բայց նորա խոլոր մոլոր նայուածքը , նորա ծանր ծանր ասղիս անդին զլուխը զարձընելը ու երբեմն երբեմն բառաչելը , կարծես կցուցնեն րէ իւր յաղթանակին վրայ կարգէ զուրս բան մը կզգայ : Ո՞ր գիտէ խեղճը զուեղ այն կմտածէ րէ իւր փոտին առանձնութենէն ինչ յանկարծական բարձրութիւն ելաւ , եւ րէ անկից կրնայ յանկարծ զանալմէ զլորիլ Ո՞ր փառք հաստատուն է աշխարհիս վրայ որ խեղճ եղին փառքը անկործան մնայ : Յաղթական ճամբուն ծայրը միշտ սպանդանոցը (*սպախանէն*) է Այնուհետեւ եզին տէրերը կեկին միսը կհամմեն ու կտոր կտոր բամբկով՝ կսկսին բափորապէս տանիլ կայսեր ու ամեն մէկ իշխաններու պաշտոնները ընծայ ընել մէյմէկ կտոր , որով այն պատաճ մը միսն ուտելու արտօնութիւն ունեցողները՝ նորա ծանրութենէն աւելի ոսկի եւ արծաթ հատուցանել պարտական են եզին տիրոջը : Այսպէս ահա կլմննայ այն յաղթական հանդեսը :

Sic transit gloria mundi !

== Մեր մեջն ալ րէեւ մտած է բարեկենդանի ժամանակ դիմակ գործածելը , բայց սողայք եւ սրկայք ու սինչորք միայն այս բաներով կզբաղին : Եւ դեռ կարգաւորակ հայ պարուն մը , եւս առաւել հայ ամիրայ մը չտեսայ որ դիմակ հագնէր ու այս կամ այն մտացածին կերպարանք մը մտներ եւ հասարակաց առջեւն ելնէր : Մեր արեւելեան ծանրութիւնը այս բանս չէ կարող ընդունիլ : Մինչեւ ցայժմ Փարիզ եւ ուրիշ տեղութեանք շատ առիթ ունեցայ այսպիսի հանդեսներ տեսնելու , բայց կխոստովանիմ որ դեռ աչքս՝ եւս առաւել միտքս չլրցաւ վարժիլ , ու միշտ ինծի անսովոր բան մը կուգայ տեսնել կայսր մը , բագաւոր մը , իշխան մը , կայսրուհի մը , իշխանուհի մը , տանտիկին մը , օրիորդ մը՝ որ այս կամ այն անձոնի եւ այլանդակ հագուստները կհագնին ու ինքզինքնին նշանակ կընեն յոգնախոռոն բազմութեան տեսակ տեսակ դատաստաններուն Իմ աչքիս միշտ նուատուութիւն մը կըրնեի այդ զործը , եւ չեմ կարող հասկնալ րէ ինչպէս եւրօպացուց աչքին չզարնէր այս անպատուութիւնը : Ներեն իմ արեւելցիութեանս . — chacun son goût !

== Չեզ հասկըցնելու համար րէ այս ծպտելու եւ դիմակաւորելու սովորութիւնը սրբափ անպատուութեանց աղբիւր է , նետեալ նոր հանդիսած ցաւալի դէպքը պատմեմ , ոսկից բաւական խրատ կընայ քաղուիլ : — Երիտասարդ խարունին մէկը շատ լսելով իւր բարեկամութիւններէն որ *Օփերայի* պարադիմակը ինչպէս ազատութիւն կուտայ արանց եւ կանանց , ուստի եւ շատ զուարճութիւն , (իրենց

խօսքն է, լսն հասկերաք), գրուիւր կտաքնայ, բերնին ջուրերը կվազեն ու կսկիւի անուշ անուշ խօսքերով երկանը աղաչել որ զինքը տանի խարաղիմակն : — Հնգիս, պատասխան կուտայ խոնմ երկը, ինչ պիտի բնն, պարաղիմակն աննամ բան չկայ : մնչք ես, պիտի երբաս յոգնիս, քրտնիս, նեղանաս, բազմութեան մեջ քաշքշուիս ու շունչ չկարենաս առնուլ, քունէ կտրուիս ու երկրորդ օրը հիւանդ անկողին իյնաս, ես այլն, ես այլն : երկը բոլոր ճարտասանութիւնը կրամիւ, բայց իզոհ. անով աւելի ալ կնոջ հետաքրքրութիւնը կսաստկանայ ու կըսէ ինքնիրեն. „Հը՛մ, երէ իրաւ եր աղային բաժնները՝ այսչափ չէր ջանար զիս համոզելու որ չերբամ . . . “: Այսպիսի մտածութիւններու մեջ պարաղիմակին օրը կհասնի. կինը ճար ճարակ կընէ, զիմակ ու հագուստ կգտնէ, ու երբ երկը *ցիւլեր քարի* ըսելով դուրս կելնէ՝ խարունը կամացուկ մը կհագուի, զիմակը կգնէ ու կառք մտնելով շիտակ *Օհէրա* կերբայ, առանց մտածելու. քէ ինչ հետեւանքներ կընային ելնէ իւր անկողնուրինէն : Զեմ զիտեր քէ ինչ աստիճանի ուրախութիւն կզգայ երբ այն առջի անգամ ինքզինքը ազատ կտեսնէ այնպիսի վտանգաւոր տեղ մը . . . Վերջապէս բաւական ժամանակէն յետոյ երբ բարոյնին դռնէն դուրս կելնէր, պարոն մը կմօտենայ, բնը կհրամցեն եւ կաղաչէ որ իրեն ընկերանայ ու երբայիք տեղը զինքը տանի : Զէ մէկսկի բսկ խարունը . . . վերջապէս կհամոզուի, կելնեն դուրս : Պանդուկի մը զիմացէն անցնելու ժամանակ՝ պարոնը կառաջարկէ որ ներս մտնեն, եւ բերն ընթրիք մը ընեն. նորէն չէ մէկ կըսէ կինը, կմտնէ ներս ու կնստին, ընթրիք մը կստացուն : Պարոնը շատ կաղաչէ որ խարունը զիմակը հանէ. սակայն այս անգամ չէն կկոխէ խարունը առանց մէջի : Մէյ մ'ալ անդիէն ներս կմտնեն հինգ վեց զիմակազգեստք արք եւ կանայք՝ բն բնի սուած, ու կնստին զիմացի սեղանը, ուտելիք հրամայեն. կհանեն զիմակները եւ կսկիւին խօսիլ, խնամայ : Ասոնցմէ մէկը ճանչցուր կելնէ մեր պարոնին. „Վայ, դու հնա ես“ կանչելով քովը կը վազէ, հրամայէ կընէ. ինչ միտակ կեցեր էք, եկէք մեր քովը մէկտեղ կերակուր ուտեմք “ բսկով՝ կտանի երկուսն ալ կնեղակայացնէ իւր բարեկամներուն : Խարունը տեսնելով այն ընկերութեան մեջի կանանց ինչ . . . աստիճանի լինելը, չնոգեր յանձն առնուլ նոցա հետ խառնուելու. սակայն կհարկադրուի՝ ուզէ չուզէ քովերին կմօտենայ : Պարոններէն մէկը որ մինչեւ այն ատեն կռնակը դարձուցած նստած էր, եւ խիստ գրադած քովի բարեկամուհոյն հետ խօսելու, եւ ուրիշ բանի ուշ չէր զննը, երբ այս նոր հիւրերը քովերին կմօտենան, ուզէ կելնէ ու բերն մը բարն կուտայ : Խարունը յանկարծակի կայայլի, կշփոթի ու մարմնութիւնը կուգայ վրան : Ո՞վ էր տեսածը. — Իւր *խոնմ*՝ երկը . . . Ազնկ որ խարունին երեսի զիմակէն ոչ միայն կծածկուի մեռելի գոյն դարձած դէմքը, հապա նաեւ իւր ուլ լինելը. ուտի եւ երկը չկրնար զնա ճանչնալ : Այլ հասկըցէք դուք նորա սրտին տագնաւը. մէկ կողմէն վախը, միւս կողմէն նախանձը տակնուվրայ կընէին զինքը : Կերակուրը կուգայ, կուտեն. զինին կմանն կզուարթանան, եւ ամեն մէկը ազատ համարձակ խօսակցութիւններ կընեն ու կզրաղին, սակայն ամենուն ալ աչքին կզարնէ խարունին քաշուած կերպը, ու կշանան հասկնալ քէ ո՞վ է. ասոնց մեջ աւելի հետաքրքիրն էր նոյն իսկ իւր երկը, որ առանց ամենակն կսակած ունենալու՝ քովը կմօտենայ, կաղաչէ կպաղատի որ զիմակը երեսէն հանէ : Անդիէն խարունին պաշտպան կելնէ նորա ընկերացող պարոնը, Խօսք տուեր եմ, կըսէ, որ զիմակը հանել չտամ, ուտար չեմ բողբոլ : Բայց երկանը գրուիւր զինիով տարցած՝ խօսք մտիկ ընել չու-

զեր. վերջապէս յանկարծակի կցառքէ ու խարունին երեսի զիմակը կկիւէ կհանէ : Մէյ մ'ալ ինչ տեսնէ . . . — Կարգացողին կրողում այս պատմութեան ամենադժուար հետեւանքները գուշակել, եւ քաղելիք խրատը հետեւցնել . . .

Ես այս միայն բսմ որ մեր ազգն որ սովորութիւն ունի կոր զկուրացն Եւրոպացոց հետեւելու, մեր ազգը պէտք է լսէ այսպիսի իրական տխուր դէպքեր որ հասկընայ քէ Եւրոպացոց ակտերուն հետեւելուն ծայրը ուր կերբայ :

— Բայց բարեկենդանի գուարճութիւններ արգելք չեղան որ քաղաքական գործերը իրենց ընթացից մեջ առաջ քաշեն. զվստահներն յիշեմք : — Գաղղիոյ Սթենդիլը ժողովը սապարէզ եղաւ զեղեցիկ եւ ճարտասան խօսակցութեանց : Մասնաւորապէս *Ժիւլ Ֆալիս*, *Փիքաու* եւ *Օլիվիէ* փաստարանները զօրաւոր ձառնով տերութեան ընթացքը քննադատեցին, ու զվստահութեան Իտալիոյ, Միքսիկոյի եւ ազատութեան իւր-զիրներուն վրայ խօսեցան : Իրենց պատասխան տուին *Պիյչիս* եւ *Պատոշ* ճարտարախօս ոստիկանները : Երկու կողմէն ալ զօրաւոր փաստեր մեջ բերուեցան, բայց խորհրդարանը (*chambre*) միաձայն հաւանութիւն տուաւ տերութեան ընթացքին՝ բաց ինիւզ ռամկավար պատգամաւորներէն : Այժմ խորհրդարանը կալտրաստէ իւր ուղերձը առ կայսրն Նափոլեոն, զոր, պիտի շարադրէ այս տարի եւս *Պիքաու* պատգամաւորը, *Պիյչիս* ոստիկանին փեսայն :

— Կերեւի քէ Օլիվիէի քաղաքական տեսութիւններն եւ ցցուցած ճարտարախօսութիւնը՝ կայսրն աչքին զարկեր են, վասն զի ուզեր էր տեսնել այն երկտասարդ փաստարանը : Կայսրն այս գործը, ինչպէս նաեւ իւր խօսակցութիւնները, աւելի անվախ կերպ մը կցցունեն իւր հակառակորդներէն՝ քան քէ իւր ոստիկաններուն լեզուն եւ կերպը : Այս խորհրդածութիւնն ըրին վերոյիշեալ ռամկավարական պատգամաւորքը, զոր կկրկնեն եւ լրագիրք : Զարմանք, կըսեն, կայսրը կենքէ որ իւր ճառախօսութիւնները քննութեան առնուին. իսկ ոստիկանները կարգելու որ իրենց խօսակցութիւնքն ու բռնած ընթացքը չզատաքննուի :

— *Մօհիրթոն* հրատարակեց Տրուեն տը Լիւիս (Գաղղիոյ արաաքին գործոց) ոստիկանին Վաշինկթոն ուղղած բողբոլը, յորում կառաջարկէ Միացեալ Նահանգաց որ չէզոք քաղաք մը որոշեն, եւ հնա հիւսիսային ու հարաւային կողմնակցութեանց երեսփոխանները ժողով ընեն եւ քննեն քէ արդեօք կարելի չէ որ Ամերիկայի արիւնանեղ պատերազմին վերջ մը տան : — Մեծ փափաքանօք կսպասէ Եւրոպա որ Ամերիկայէն խաղաղասիրական պատասխան մը ընդունի : Կերեւի քէ Ամերիկացիք ալ սկսան հասկընալ զինադաւարման պէտքը, արդէն ժողովուրդը զայդ կիսնդրէ : Քանի մը նահանգաց կառավարիչներն ալ մեջերին որոշեր են որ երէ խաղաղութիւնն ընդունելի չլինի՝ իրենք ալ բաժնուին, անկախ տերութիւն մը ձեւացնեն, ոչ հիւսիսային եւ ոչ հարաւային նահանգաց հետ վերաբերութիւն ունենալով : — Անա տխուր հետեւանք քաղաքական պատերազմաց : Տեսէք քէ այն մեծապանծ տերութիւնը որ բոլոր աշխարհի զիմաց պատկառելի էր իւր ազատական օրէնքներովն ու զօրութեամբը, ինչ ցաւայի վիճակի մեջ ընկաւ՝ երբ ազգային սիրոյ կասը իսկեցաւ մեջեջին : — Ըսինք որ Գաղղիա ետեւէ է որ հաշտեցնէ երկու անհաշտ կողմերը. վասն զի իւր բամբակի ու շաքարի գործարանները անգործ մնացին, բամբակ չընդունելով հարաւային նահանգներէն, եւ իւր Ամերիկեան շաքարի միլիոնաւոր տակաւոնները չկրնալով մացընել Ամերիկա : Ասկէ զատ չկրնար Գաղղիա անտարբեր աչքով տեսնել որ Ամերիկան երկպառակութեամբը բաժնուի ու տկարանայ, որով Անգ-

զիս ազատի նորա դիմակալ անագին նաական զօրութիւնն : Իսկ Անգղիա որ ամեն բանի մէջ իւր շանք կմտածէ, բոլոր սրտով կիտաբարի որ Ամերիկայի պատերազմը առաջ երբայ, ոչ միայն նին յետաքննարար, այլ նաեւ յուսաով ինքնիշխան տեր մնալ Ովկիանոս ալեացը վրայ : Իրա՛ իւր Մանչեսթրի բամբակեղինաց գործարաններն եւս ոչ սակաւ վնաս քաշեցին, ինչպէս միւս բոլորիս մէջը յիշեցի, սակայն Անգղիա անոր ճարր գտաւ, եւ զայն եւս յօգուտ իւր բանեցուց՝ Հնդկաստանի կաշուածոց բամբակն առաջ քշելով, որ քէ եւ նարաւային Ամերիկոյ բամբակին պէս ազնիւ չէ, բայց կարօտութեան առնել տեղը բուսականապէս կրնայ բրուներ, ինչպէս որ խիստ շատ ժամանակ ալ բռնած էր, մինչեւ որ նարաւային Ամերիկոյ բամբակն եկաւ ու զինքը գերազանցեց : Գարձնալ եւ Անգղիացւոց առանձնական վնասաւանակաց շատերուն մեծ եւ չլսուած նարատութիւն ձեռք ձգելու սրաճառ եղաւ Ամերիկայի զմարդը պատերազմը : Ուստի մի զարմանայք երէ Անգղիա անցեալ տարի բուսեց միարանիլ Դափոյեանի նետ որ Ամերիկայի նաշտութիւն առաջարկէ, եւ այս անգամ եւս զարձնալ խիստ պաղ կեցած է՝ փափաքելով որ Գաղղիոյ միջնորդութիւնը ընդունելի չլինի Վաշինգտոնի խորհրդարանին մէջ :

— Լորտ Փնլմերսթըն չկրցաւ դեռ Յունաստանի խնդիրը լմնցնել, միջեւ ցայժմ տասնի չափ գերմանացի իշխանաց առաջարկեց Յունաստանի զանր, բայց դեռ ընդունող մը չեղաւ այլ եւ այլ սրտածախներով : Ցաւալի է տեսնել յիշաւի՛ Յունաց պէս ազգ մը՝ որ իւր ազատութիւնը քաջութեամբ ձեռք ձգեց, այսպէս խաղաղիկ լինի անգղիական շահաւորութեան : Ետովպոսի գորտերուն առակը միտքս կուգայ որ Արամազդէն բազաւոր մը խնդրեցին կրտ, եւ եւս (երկնքէն) փայտի կտոր մը լինի մէջ նետեց, ,, Անա ձեր բազաւորը ըսելով : Փայտի կտորն ալ՝ բազաւորնիս է ըսելով նստիլ առնուլ չլինիր ա՛ : Ուստի գորտերն ալ կան, ,, Վայ այս ինչ բան է, ուրիշ բազաւոր կուգեմք, ,, սկսան կանչել, եւ այնպէս ուժով կանչել՝ որ ձայներնին երկինք հասաւ, կրտ Ետովպոս : Գիտե՛ք Արամազդ ինչ բազաւոր տուաւ : — Արագիլ մը (շէշլի) որ մեծ պզտիկ նայիլ բունէր, անօրեցածին պէս երկայն կտուցն երկնցնել ու մէկ շունչով քսան—երեսուն գորտ կկէր մէկ կրնէր : Անա փայտէն ետեւ գորտերուն ունեցած բազաւորը : — Պետք էր Ետովպոս այս օրուան օրս ողջ լինէր որ իւր նայրենակիցներուն դառնար բոքը : Եղբայրներ, փայտի կտորէն դո՛ չեղաք, վախցէք արագիլէն :

Անգղիոյ բազումայն ճառախօսութեանը մէջ կլիշուի Յունաց գնէրիտ որդին բազաւոր խնդրելը : Իսկ Յունական կղզեաց Յունաստանի նետ միանալուն եւ ոչ խօսք մը կայ, նոյնպէս եւ միւս եւրոպական խնդիրները՝ կամ խիստ նաբեանցի յիշուած են, կամ անյիշատակ բողոքած :

— Հոս Գաղղիացւոց սիրտը շատ այրած կերելի պատկեր դէմ : Մեք, կրտն, այսչափ արեւն բափնէք իրեն իշխանութիւնը ոտքի վրայ պահելու համար, մեք այսչափ տարի աշխարհիս ծախքն ընեմք (տարին 25 միլիոն ֆրանք) որպէս զի մեր գէնքերովը նորա խաբխուլ արողը կործանման պահեմք, մեք այսչափ ջանք ընեմք որ զինքը Բուսացւոց նետ նաշտեցնեմք, եւ եւս ելնէ ինքզինքը ծածուկ Անգղիոյ հովանաւորութեանը մտածէ յանձնել, առ ոչ ինչ համարելով մեր բարեկամութիւնը . . . — Այս եւս ասոր նման Գաղղիացւոց լրագրաց բրած դառն բողոքներու պատասխաննիս այս է : ,,Պարտնէր, չճանչցած մարդուց նետ ինչո՞ւ բարեկամութիւն ըրիք, երէ կուգէիք ձեր երախտացը փոխարէն շնորհակալութիւն ընդունիլ՝ պետք էր

առաջուց մտածէիք քէ որուն որ երախտիք կրնէք կանգնել քէ ոչ : . . .

— Յամանեան տերութիւնը բարեկարգութեանց ետեւէ կերելի : Ոստիկանները նետգնեակ կիփոխուին, տեսնեմք քէ երբ պիտի հաստատուին, որ եւ տերութեան վիճակը լաւցրնեն : Տերութիւնը եւրոպացւոց նետեկով՝ նամակաղբոջմ (timbre-poste) հաստատեց, որ չորս այլ եւ այլ գումով՝ այլ եւ այլ արժէք ունին, եւ վրանին սուղանին *թուրքական* տպուած է : — Ըսել է քէ այժմ եւրոպայի մէջ տերութիւն չըմնաց որ իւր սեփական նամակաղբոջմը բունենայ :

Վերջի կէքարագիր մը կրտք քէ զրամանոցը (banque) վերջապէս հաստատուեալ է տերութեան, 2,530,000 Անգղիոյ լիրա զրամագլխով : Վեց ամիսէն պիտի սկսի գործել, հաղորդակցութիւն ունենալով Լոնտոնի Ottoman Bankին եւ Գաղղիոյ եւ Սլաւոնիոյ շարժական վարկին նետ (credit mobilier) : Անցեալ բոլորս մէջ կարծեմ բաւական հասկըցուցի քէ ճիշտի նարկաւոր է զրամանոցը Յամանեան տերութեան համար, ուստի եւ մեծ աւելիս համարելու է այս լուրը : Յուսամք որ զրամանոցին ձեռքով տերութեան զրամական շփոթութիւնը վերնայ՝ եւ ժողովրդեան խեղճութիւնները զարման գտնեն : Սեպտեմբերէ իվեր դեռ ոչ զօրքը եւ ոչ պաշտօնատեարք իրենց բոշակը ընդունել են, եւ գիտք որ Պօլտոյ երրորդ մասը տերութեան զինուորական ու քաղաքական պաշտօնատեարքներն են, տաճիկ, հայ, հոռոմ, եւրոպացի եւ հրեայ : Տերութիւնը իրաւ սրտաքի տակ է, բայց դեռ յուսանատական աստիճանի մէջ չէ, ինչպէս որ շատերը կկարծեն : Ինչ կարճէք, քանի միլիոնի կնասնի տերութեան պարտքը : — Ընդ ամենայն 800 միլիոն ֆրանք : Իրաւ, քիչ բան չէ այս գումարը, բայց որ եւրոպական տերութիւնը եւսագլխով ու քառագլխով տակի պարտք չունի : Ինչո՞ւ ուրեմն Տաճկաստան այս խեղճ վիճակի մէջն է : — Պատճառն այն է որ տերութիւնը վարկ (credit) չունի : Երէ Տաճկաստան հմուտ ու բանիրուն տնտեսագէտներ ունենար, ոչ միայն պարտք չէր ունենար, այլ նաեւ անրան նարքատութիւն կլիցէր : Աշխարհագրութեան քիչ մը տեղեկութիւն ունեցող ընթերցողները պիտի զիտնան քէ ինչ լայնածաւալ եւ պտղաբեր երկիրներ ձեռքն ունի Յամանեան տերութիւնը, ուսկից եկած եկամուտը տարին քիչէն քիչ՝ հազար միլիոն ֆրանքը պետք էր անցնէր : սակայն այժմ հազիւ քէ 300 միլիոնի կնասնի : Բայց եւ այն եւս կամ չժողովուիր եւ կամ՝ ամբողջապէս տերութեան գանձը չմտնէր : Վաճառուց բերած տասանորոյր, որ 500 միլիոն դուրուշ որոշուած է, կրտեսնեմք որ հազիւ քէ 200 միլիոն դուրուշ կրերէ : Մարսատուներ պիտի բերէր գոնէ 600 միլիոն դուրուշ, այժմ հազիւ 150 միլիոն կրերէ :

Տերութիւնը ասպարեքն է Լոնտոն զրամանաւոր, որոց համար 8 հարիւր հազար անգղիոյ լիրա գնացեր է : Չբանանաւուց հարկաւորութիւնը յայտնի է, բայց Տաճկաստան տակի նարկաւոր բանէր չկամ որոց գործածուէր այն 8 հարիւր հազար ոսկին : աւելի լնա չէր որ տերութեան անկոխ եւ անանցանկի ճանապարհները շինուէին, եւ երկաթուղիք ձգուէին տերութեան գեր գլխաւոր քաղաքաց մէջ, որով ոչ միայն վաճառականութիւնը կապահովուէր ու առաջ կկրբար այս կցորդութեան ճամբաներով, այլ եւ զրամագլխու ունեցողները մեծամեծ շանքով իրենց զրամը կգործածէին, եւ աղքատ ողորմելի արուեստաւորք ու բանորք գործ եւ հաց կկրտնէին եւ կշանէին քէ այս ճամբաներուն շինութեան ժամանակ եւ քէ շինութեան վերջը, բոլ այն մեծամեծ օգուտները զոր տերութիւնը այս ճամբաներով ձեռք կձգէր, դիւրութեամբ տեղէ տեղ փոխադրելով զօրքն ու պաշտօնատեարքը :

Տաճկի տերութիւնը բերեալ կրնայ բոլորովին իսկ իւր նաւային զօրութիւնը մէկդի ձգել. վասն զի զինքը պահողը ոչ այնչափ իւր նաւական զօրութիւնն է՝ որչափ եւրոպական տերութեանց նախանձորութիւնը. սակայն ժամանակն տերութեան կոտորածը պետք է, եւ կեանքը ներքին զօրծուեալութեամբ միայն կրնայ ստացուիլ:

Բայց այս արեւելեան աշխարհներուն՝ ուր ամեն բան դեռ նոր է եւ դեռ բանի մը ձեռք զարնուած չէ, յառաջագիմուբեան առաջին քայլը, նորէն կրնան, տերութեան զրամանոցն է:

== Իսմայիլ փաշան, եղիպտոսի նոր փոխարքայն, ըստ կերպով սկսեալ է իւր կառավարութիւնը. խոստացեր է որ Սայիտի սկսած զօրքերը առաջ տանի: Ինքն արդէն Գաղղիա կրբուած է եւ տնտեսական զիտութեանց շատ նմութիւն ունի կրնան: Ասոր ալ յայտնի նշան այն է որ վարսուն շողջարմ մեքենայ ունի իրեն սեպակական, եւ զօրծարաններ՝ որ եւրոպացի ճարտարաց ձեռքով կկառավարուին:

Լրագրաց մէջ կարգացի որ Իսմայիլ փաշան Սայիտի աւելոր անցնելուն պէս կանչեր է նայազգի վստմափայլ *Նուսրի Կէլլը* (որ առաջին բարգմանն էր Սայիտ Փաշային) եւ որդիներ էր զինքը Կոստանդնուպոլիս առ Սուլթանն: Լրագիրք մեծ գովեստ կուտան մեր նայազգի իշխանաւորին ուշիմութեանն ու զօրծուեալութեանը, բայց եւ այնպէս՝ դեռ նոցա սուսած զօրութիւնը քիչ կերելի անոնց՝ որ մեզի պէս Նուսրի պէյին չքննող ձիրքերը անձամբ ճանչցած են եւ զիտեն թէ ճշգրտի պատիւ կրերէն նա մեր ազգին:—Վերջին ելեքտրազիր մը կծանուցանէ թէ Սուլթանը նրաւիրած է զԻսմայիլ փաշայ ի Կոստանդնուպոլիս: Փառաւոր աղանանդեալ *Յամանիկ* շրանշանը կպատրաստուի իրեն նամար եւ ոսկեկուտ սուր մը՝ զոր Ապտիւլ—Ազիզ պիտի բնծայ տայ նոր փոխարքային:

== Բայց բոլորմը քաղաքական չութեք, անցնիմք քիչ մ'ալ մատենագրական նորաշուրքեր նայիմք:

Անցեալ ամիս (յոնուար) Գաղղիա կորսնցուց իւր մեծագոյն նկարիչը *զՌասս Վերնէ*, որ 1789-ին ծնած էր ի Փարիզ: Նորա ցեղը նախքան յիսուն տարիէ վեր որդւոց որդի ժառանգած էր զվրձին, եւ ամենքն եւս երեւելի նկարիչներ եղած էին: Ասոնց վերջինը եւ ամենէն անուանին եւ դաւ Օրասս՝ որ զմիտադարար մեռաւ անժառանգ: Ազգիկ մը միայն ունեցեր էր՝ զոր տուաւ իկնութիւն *Փոլ տը Լա-րոշ* անուանի նկարչին, բայց թէ նաքսն եւ թէ վնասին իրմէն շտապ փութացեր էին... իգերեզման:

Օրասս Վերնէի զվստար զօրծն էր պատերազմներ նրկարել: Իւր պատկերները կրնամք բոլի թէ Մեծին Նափոյեռնի ժամանակի զլուցազներգութեանը ներկայացուցիչ էջերն են:—Նորա երեւակաւորեան բեղմնաւորութիւնը, ճարտար արուեստագիտութիւնը, զձերուն յատկութիւնն եւ ոյժը, երանգոց փաղիւնը, տեղական գոյնն ու պատմական ճշգրտութիւնը եւ վրձինին կորովը՝ կպափշտակեր տեսողաց սիրտը: Մեծ տօն էր երբ Օրասս Վերնէ իւր մէկ նոր նկարը ինանդէս կրնծայեր ժողովրդեան:—Անկարելի է որ մեք հոս նորա նախնաւոր նկարներուն ցանկը զնեմք, բաւական լինի ըսել որ այն նկարաց մէկը միայն կարող էր նկարչի մը անունը պայծառացնելու. ուստի անմահացաւ Օրասս Վերնէի անունը այն սքանչելի նկարներովը:

Օրասս Վերնէ, Սքրիպ, Օպեր եւ Պերանձէ, ներկայացուցիչք են զաղղիական ոգւոյն՝ իւրաքանչիւրն իւրովմ սեպի:

== Այժմ շատ կիսուտի Միշլէի նոր մէկ հանած գրքին վերայ. ուստի եւ կարժէ որ ընթերցողացդ այս մեծ հեղինակին գրուածոցը վրայ համառօտ տեղեկութիւն մը տամ:

Միշլէ այն հռչակաւոր պատմիչն է որ երեսուն տարիէ իմեր Գաղղիոյ պատմութիւնը կշարադրէ: Փննարանք լաւ կճանչնան Միշլէի պատմական յատկութիւնները, եւ կիկաւեն որ Գաղղիոյ առաջին պատմիչաց մէկն է: Ինքը կենդանութիւն տուաւ այն դեպքերուն որ անյիշատակ կանցնէին. իւր պատմութիւնը վիպատանական կերպ մը ունի, բայց ճշմարտութենէն չհեռանար. ամէն մէկ էջին մէջ կերելի նորա զգայուն սիրտը, որ աւելի երեսէ ձգուածներուն ու խեղճերուն դատը կպաշտպանէ, մինչդեռ ուրիշները՝ բազաւորաց փառքը, որսերը, զուարճութիւններն ու մեղկութիւնները կստորագրեն: Միշլէ բնականօրէ շատաբանցք մեջէն բշտաւարեալ ժողովրդոց հառաքանքները լսել կուտայ: Դիտել եւ զգալ. ասոնք են նորա զվստար յատկութիւնքը, բայց եւ ճիշդ դատաստաններ կցատքն իւր սուր գրչին:

Հռովմայեցուց պատմութեանը մէջ (որ իւր առաջին բնութիւն գրուածոց մէկն է) կարգն *Վարձկանաց պատերազմը*, զոր *Սիւսթաւ ձոսկէս* վիպասանը՝ իւր *Սալամիս* անունով նոր վիպասանութեանը մէջ կուգէ ստորագրել. բաղդատն իրարու հետ, կտեսնեա որ պատմիչը շատ աւելի հօգը երեւակաւորութիւն ունի, շատ աւելի զգայուն սիրտ՝ քան թէ վիպասանը. աւելի լաւ կզիտէ, աւելի լաւ կշօշափէ:

Այս բաժններէս կհասկընաք որ եւ Միշլէի վրայ մեծ համարմունք ունիմ, ուստի հետագայ բաժներս նշան են անհաւառ դատողութեանս:

Միշլէն պատմութենէ անցաւ ուրիշ ասպարեզ մը, եւ շարագրեց *Թիշմիշ* (L'Oisean), յետոյ *Միշմիշ* (L'Insecte) նկարագրական հատորները, որոց մէջ կփայլին աշխոյժ, երեւակաւորութիւն, նկարագրութեանց ճշգրտութիւն եւ փափուկ զգացմունք, միանգամայն նոր նոր տեսութիւնք:

Այս երկու գրուածքներուն յաջողութենէն սիրտ առած՝ հրատարակեց *Սէփ* (L'Amour) անունով հատոր մըն ալ, որոյ մէջ փափուկ դիտողութեանց եւ զգայուն բացատրութեանց հետ խառն են եւ տղայական դիտողութիւններ, անպատեհ եւ անախտորմ պարագաներ: Փննարանք այս զօրծս անուանեցին *Բժշկական վիպասանութիւն*, եւ շատերը դեմ գրեցին: Հեղինակը փոխանակ իւր բերութիւնքն ուղղելու, ուզեց զանոնք կանոն դարձնել իւր չորրորդ հատորին մէջ, որ է *Կիւ* (La Femme), եւ նախընթացին գրեթէ շարունակութիւնն է, բայց անկից շատ աւելի բերութեամբ չի:

Տարակոյս չկայ թէ այս հատորին մէջ զօղտը զգացմունք եւ զեղեցիկ դիտողութիւններ խիստ շատ կան, բայց եւ ոչ ոք կարող է բռնենել այն ցնորակոծ երեւակաւորութիւնը՝ որոյ անպատկառ գառանցանացն տեսէն երբայ անկարելի է, ուր աստից ամենէն աւելի սիրտ խառնող պարագաներուն բացատրութենէն մեծ ախորժ մը զգալը կտեսնուի, ուստի եւ ողջամիտ ընթերցողին վրայ զարմանք կրերէ, մանաւանդ երբ կդառնայ կնայի հեղինակին ձերունի հասակը:—Նորա բարեկամները զքին զովելի կողմը միայն մտածելով՝ շատ բարձրացուցին այս երկու գրուածքները. բայց եւ բազումք սրախարակեցին զայն, մանաւանդ կանայք դեմ գրեցին ու հերքեցին նորա խօսքերը, եւ ոմանք իրատրերգուաց բատրոնի վրայ ծաղրածութեան առին Միշլէի նոր վարդապետութիւնները, նաեւ ճարտար ծաղրանկարք (caricature) պակաս չեղան հեղինակին առածներուն վրայ:

Այնչափ քննադատութիւնք կարծես թէ Միշլէին մըտացքը վրայ տպաւորութիւն մը բրին, ու ասպարեզ փոխել տուին: Հինգերորդ հատոր մը հանեց անցեալ տարի *Միշլ* (La Mer) անունով: Այս գրուածքին մէջ ալ Միշլէին աւելի բերութիւնները՝ քան թէ զովելի յատկութիւնները կե-

րեւին. ծայրէ ծայր անկապ գրուածք մը՝ յորում այն մեծ հանձարուն հագին քէ նշուցները տեղ տեղ կցուան :

Այս տարի իշոյս բնծայեց անխնոյ ծերունին նաեւ վեցերորդ հատոր մը «Լ.ՏՈՒԿ» (La Sorcière) անուամբ, ուր Միշլէի բերութիւններուն չափն անցած է: Դրքին կեսը այնպիսի ոճով գրուած է զոր հագին կարող է որ հասկընայ: Իսկ յառաջարանը գրերէ անհասկանալի խորհարանութիւն է: Այս բնի չէ քէ զրքին մէջը չկան զեղեցիկ հատուածներ. հրեղէն զրքով կատորագրէ այն անեղ բշուառութիւնը՝ որ Միշլէն դարուց մէջ մարդկանց վրայ երկարէն աւելի ծանրացաւ. աղքատութեան անհաւոր հետեւանք՝ կանանց բշուառութիւնը այնպէս սուր կերպով կատորագրէ, որ կարդացողը փռւէ փռւէ կլինի: Բայց ինչո՞ւ այնչափ հաճող կզգայ Միշլէ այն անառակութեանց նկարագիրն երկնցընելէն: Բծիլի մը իւր համարուեստից համար որ զրէ՝ չմեղադրուի, երէ նիւանդութիւնը ինչպէս որ է՝ այնպէս անպատրուակ նկարագրէ. բայց մատենագիր մը որ հասարակաց համար զիրք մը կշարադրէ, միքէ պիտի չջանայ որ տեղ տեղ քերես անցնի՝ ու շատ տեղ քող ձգէ ու լռէ...: Տերութիւնը արգիլեց այն զործոյն երկրորդ տպագրութիւնը, սակայն արդէն 10 հազարէն աւելի օրինակ մեծի եւ պղտիկի ձեռքը կպտորին. բայց տերութեան հանած արգելքը բաւական կցուցընէ զբռնածքին չափազանց համարձակասութիւնը բարոյական մասին մէջ: — Բնութիւնը բանաստեղծը բեր էր զՄիշլէ. իւր ջանքն ու նետաղծութիւնը ատաշին կարգի պատմիչը բեր էին զինքը. երանք քէ զո՞ն լինէր այն փառօքը, եւ իւր պարունակէն (sphère) զուրս ելնել չփափաքէր. որով քէ եւ զարձնալ ցուցուց իւր անհմարը, բայց ոչ սակաւ կորսնցուց այն մեծ համարումը զոր իրեն պատմիչ ստացեր էր:

— Ուրիշ անգամ խօսեցայ աղքատաց համար Գաղղիոյ մէջ հաւաքուած ստակին վրայ. Անգղիացի համարաւարտ վիսպասան Չարլ Տիքլէն ուրիշ կերպ մը հնարեց եւ յաջողեցաւ աղքատաց նպաստելու: Փարիզ եկաւ, եւ ծանուցումներով յայտնեց որ կուզէ հասարակաց դիմաց իւր վիպասանութեան լատագոյն կտորները կարդալ. Անգղիոյ դեսպանատան զանչին մէջ: Բոլոր Փարիզու անգղիացի, գաղղիացի եւ օտարագրի մեծամեծք եւ իշխանք, մատենագիրք եւ խմբագիրք վազող վազողի եղան որ երբան քան ֆրանք վճարելով՝ ոչ միայն բարեկործութիւն մը բնեն, հապա Անգղիոյ ամենեւն անուանի վիպասանը տեսնեն: Եւ իրաւի, Ուորր Սթրոն ևս Անգղիա քեւ ուրիշ երեսելի վիպասաններ ունեցաւ, ինչպէս են Պրիլեր, Թէրէրէյ ու Բոֆին, բայց ամենեւն անկի ժողովրդականը Տիքլէնն է: Արդէն նորա զործերէն շատերը բարգմանուած են գաղղիարէն եւ եւրոպայի ուրիշ լեզուներով: Ծնած է նա 1812-ին յՓորթմարշ, աղայութենէն իմը կերեւար քէ սաստիկ իշողութիւն ունի զրելու եւ արտազրելու մէջ. ուսմանցը բնաջըր բնեցընելէն ևս ծնողը զինքը վաստարանութեան զրին, բայց այս բոլորովն ներհակ էր նորա կամացն ու տաղանդոյն, ինչպէս յայտնի կերեւի իւր *Տէլի Բոֆինէրֆիլ* եւ *Պէք Հաուզ* անուանի երգիծական վիպասանութեանցը մէջ: Ծնատով բողոք փաստարանութիւնը եւ մտաւ օրագրաց խմբագրութեան մէջ, եւ Մօրիլի *Քրօնիք* լրագրին զվատար խմբագրաց մէկն եղաւ. երկար ժամանակ: Այն բերբերուն մէջն էր որ սկսաւ իւր մատենագրական յաջողութիւնը. Անգղիացեաց կանգը սկսաւ. նուրը զխողութիւններով նկարագրել, որով եւ բոլոր Անգղիոյ մէջ անուոր տարածուեցաւ. այն հատուածները ժողովեց, զիրք ձեւացուց, պատկերներով զարդարեց, եւ իւր հայրենակիցներէն ձանչցուեցաւ անուանի վիպասան: Այնուհետեւ Տիքլէն ինքը

զինքը բոլորովն մատենագրութեան տուաւ, եւ նետգնեակ իշոյս բնծայեց *Պրայ Փիլոսիք*, *Օլիվիէ Թուիս*, *Նիքուրա Նաշքիլի*, *Մարրին Չէզրովիք*, *Կասկարայ*, *Պատկազմ կենաց*, *Բարոյավէպը ծննդեան*, *Տոբիք*, *Տամեկ հայրն եւ սրդի*, *Դուար ժամանակը* եւ այլն՝ վիպասանութիւնք, որովք մեծ անուն եւ հարստութիւն ստացաւ Տիքլէն, ուստի եւ խիստ հանգիստ եւ շքեղ կեանք կանցընէ նա այժմ, երբեմն Փարիզ եւ երբեմն Լոնտոն բնակելով, եւ ամեն տեղ ոչ միայն իրեն անուանի վիպասան պատիւ ունի, հապա նաեւ իրեն բնութի քաղաքացի եւ հայր որդիսէր: Այս կատարելութիւններովն է որ կրցաւ մեծ յաջողութիւն գտնել նաեւ այս աղքատութեան զործոյն մէջ, ուստի եւ շատ ստակ ժողովեց, նուր տարաւ յօգուտ աղքատ զարծաւորացն Անգղիոյ, բայց եւ Գաղղիոյ աղքատները շնորհաւ Տիքլէն, եւ ձեցեց նոցա 30 հազար ֆրանք: — Թագաւորականը ողորմութիւն:

Գաղղիոյ մատենագիրք իրմէ օրինակ առնելով՝ ուղեցին իրենք եւս իրենց գրուածները հասարակաց դիմաց կարդալ, եւ ժողոված ստակը աղքատաց զրկել, սակայն Բարեկարգարանը (*Փոլիս*) հրաման չտուաւ, վախճանով որ մատենագիրք հմանք չզեղծանին. որովհետեւ յայտնի էր օր նոցա միտքը ոչ միայն աղքատաց օգնել էր, հապա նաեւ իրենց քաղաքական գաղափարներն ու կարծիքները հասարակաց հաղորդել: Այս առիթով ճարտար ծաղրանկար մը շինեցին, յորում Գաղղիոյ երեսելի մատենագրաց ամեն մէկը ձեւացած էր քէ ինչ տեսակ ունկնդրաց դիմաց պիտի կարդայ իւր ամենեւն անուանի հատուածները: Միշլէն (ուրոյ վերայ վերը խօսեցայ) ձեւացած է՝ իր քէ ձեռքը առած իւր *Վոուլք*, ծանր ծանր կկարդայ: Բայց ուր կընէ իւր ընթերցմունքը, եւ որոնք են իւր ունկնդիրները. — *Շարանթոնի* մէջ, որ ինչպէս զիտէք, Փարիզու խնդանոցն է. ուստի եւ Միշլէի ունկնդիրքը եւ ծափ զարնողներն են խնդանոցի բնակիչները:

— Բայց բողոքմք գԳաղղիա՝ եւ դառնամք քիչ մ'ալ մեզի: — Կրնամք արդեօք առաջարկել նաեւ մեր մատենագրաց եւ խմբագրաց որ Տիքլէնի հետեւին, եւ իրենց գրուածները կամ երեսելի բանաստեղծութիւնները ժողովրդեան դիմաց կարդան, եւ այն պատկառելի ձեւով՝ որով զրեցին այն զեղեցիկ հատուածները՝ եւ ազգային մատենագրութեան զանձը ձօնացուցին, այն ձեռութիւնով կըսեմ նաեւ ազգին վերքերը պատկու՝ ազգին որբերն ու այրիները կերակրելու ու ազգին մեղքերը զգեցուցանելու փառքն ստանան: Մեր մտքէն կանցնի որ այսպիսի մատենագրական ընթերցմունքներ կրնային լինել զվատարապէս ի Պօլիս, ի Քիֆիլի, ի Զմիւռնիա, եւ այն ամեն քաղաքները ուր Հայոց հասարակութիւն մը կայ: Երիտասարդ մատենագրաց համար այս բանս գուցէ խրախոյս ու քաջալեր կլինէր, այլ եւ այս օգուտը կուենար որ իրենց տեղէ տեղ փոխադրուելով՝ այլ եւ այլ հայ հասարակութեանց նետ եւս կձանձուանային. զոր օրինակ՝ Պօլսեցի մատենագիր մը այս վախճանաւ Քիֆիլի երբալով, Քիֆիլիու Հայոց սովորութիւններուն եւ օգուտն տեղեակ կլինէր. նոյնպէս Քիֆիլիցեցի մատենագիր մը Պօլիս երբալով, Պօլսեցեաց ընթացքն ու բնաւորութիւնը կզիտէր կհասկընար, եւ այլն, որով գաղափար գաղափարի նետ կըծորդէր, տեսութիւններն կընդարձակէին, տեղեկութիւններն կշատնային եւ մատենագրաց նոր ասպարէզ կըացուէր: —

— Ուրիշ առաջարկութիւն կամ փափաք: — Կարելի չէ արդեօք որ մեր մեջն ալ յանձնաժողով մը կազմուի այլ եւ այլ

քաղաքներ, ուր որ մեր ազգը պատուաւոր կերպով կ'անցնէր, քանի որ Հայաստան եւ քի յօտար երկրներ, ուր տեղ որ ցրուած են: Այս ամէն մէկ յանձնաժողովոյն զորքը լինի իրենց քաղաքացի վաճառականացն՝ արուեստաւորացն ու բանաւորացը առաջարկել որ ամէն մէկը իւր կարողութեան եւ յօժարութեան համեմատ՝ աւելի կամ պակաս՝ շարաքը 10 փարայ կամ 1 քովեք կամ 5 սանրիմ, 1 բենս . . . վճարեն, եւ իւրաքանչիւր ատուղը իւր անունը ստորագրել կամ ստորագրել տայ յանձնաժողովոյն զրքին մէջ: Յետոյ յանձնաժողովը այն հանգանակուած գումարը զործածէ յօգուտ կարօտելոց եւ աղքատաց նոյն քաղաքին, եւ հաշիւը հրատարակէ, որով յանձնաժողովոյն ինչ կերպով եւ ինչ բանի զործածելը անտարակուսելի մնայ հայ հասարակութեան առջեւ: — Եւ միայն վաճառականքն՝ արուեստաւորներն ու բանաւորները յիշեցի, վասն զի կվախեմ հարուստներու անուն տալ . . . Նոցա մեծ մասը ստակներն մսխելու շատ տեղուաւոր ունին: Ուտել խմելը, Փարիզու մօտաները կեցած ատեն՝ ազգին աղքատները պիտի մտածեն . . . Եւ փորձով գիտեմ եւ ձեզ ալ կաղաչեմ, եղբարք, որ երէ ազգային առաջարկութիւն մը ունիք, ամիրաներու եւ կարծուած իշխաններու առջեւ չխօսիք . . . Իսկ եւ որ աղքատներուն հոգը մեր միջակաք մէք աղքատքս վրանիս առնուիք. եւ երէ առանձին առանձին չեմք կրնար մեծ ոգորմութիւն մը ընել ազգին, բայց ամենուս քսակն որ մեկտեղ գայ՝ կարող է այնպիսի գանձ մը պատրաստել որ ազգին պիտոյքը լցնեն բոտ բաւականին: — Յայտնի է որ խօսքս այն հարուստներուն՝ այն իշխաններուն վրայ չէ, որոց ազգասեր եւ աղքատասեր զործողը վկայ եմք եւ երախտագետ յորդոց յորդիս: — Այս առաջարկութիւնս քեւս դժուարութիւններ ունի, բայց անկարելի չլինելը օրինակն ալ ցուցուց, փորձն ալ: Փարիզ տասնուչորս արուեստաւորք միացան, եւ բոլոր Գաղղիոյ արուեստաւորաց առաջարկեցին որ իրենց առած շարաքէքեն փոքրիկ մաս մը հանեն յօգուտ աղքատացն Գաղղիոյ: Բոլոր արուեստաւորք ու բանաւորք մեծ սիրով ընդունեցան այս առաջարկութիւնը, եւ այժմ յանձնաժողովները կազմուած են եւ մեծ գումար սկսան հանգանակել: Վասն զի իրաւ՝ ամէն մէկ բանաւորին տուածը բոտ ինքեան ոչինչ բան մըն է, բայց ինչպէս առակը կրէ՝, *Գորի կորի լիճ կըլլայ*, այսպէս եւս քիչ քիչ ժողոված ստակէն մեծ գումարներ կ'անան:

— Աղքատները Տիւմայի անունը հարկաւ լսած են ընթերցողք, եւ գիտեն որ Գաղղիոյ քի որ ամենէն մեծ վիպասանն ալ չէ, ամենէն աւելի շատ զրոյ ու ամենէն շատ աւելի շշուկ հանող վիպասանն է, որ այս առաւելութիւնն եւս ունի որ ոչ միայն զրիչով վիպասանութիւն կշինէ, հապա նաեւ իւր վարքն ալ վիպասանութիւն մըն է: Գիտէք ուր է նա այժմ, եւ ինչ բանի կըգաղի: Պիտի բտք քի անշուշտ նոր վիպասանութիւն կամ բատրերգութիւն մը շինելու: — Կսխալիք. նա այժմ զրիչը անկղի բողեր, խանութք է բացեր իմութիւն, եւ ինչ կ'ըսեն . . . — Ե՛րեմի (սուճուգ): Թուրինցի բարեկամն մը լսեցի քի *Թրուս Մուսըրքեր, Սօնքէրքիսո, Հանրի Թրուս, Անթոնի*, ու անբաւ ուրիշ վիպասանութիւններ եւ բատրերգութիւններ զրոյցներ՝ վազող վազողի են եղեր որ այն մեծանուն նշողնակին ձեռքն եւ լսած երշիկներն ուտեն տեսնեն քի ինչ համ պիտի առնուն: Թանուրին վրայ անագին տառերով ոսկեզօծ նկարել տուեր է

ԱՂԵՔԱՍԵՆԻ ՏԻՄԱՆ, ԱՊԵՏԱՎԱՃԱՌ.

ALEXANDRE DUMAS, CHARCUTIER.

Ձեմք փափաքի որ մեր մատենագիրք եւս ապուխտ ծախելով լցնենք, միայն քի Տիւմայ իւր հաճոյլը (fantaisie,

քէֆին) նամար է որ այս կարգէ դուրս բանին ձեռք կզարեն. իսկ մեր մէջ մատենագիրք (երէ ունենամք) վախեմ քի անօրութենէ այսպիսի բաներու ձեռք չըգրենն որ մը: . . .

— Ինչեղեւ Տիւմայ իւր վիպասանական վարուցը վրայ այս ծիծաղաշարժ դրուագը (épisode) կ'անցնէ, անդին իւր անուանի օրդին (A. Dumas fils) *Նէօյի* քով գեղեցիկ տնակ մը քաշուած նոր կատակերգութիւն մը կ'աւարտատէ: Հայրը եւ որդին քեպեա երկուսն ալ երեսելի մատենագիրք, բայց իրարու ներձակ բնաւորութիւն ունին. Հայրը շշուկ կսիրէ, իսկ որդին առանձնութիւն ու բուրքին կսիրէ, եւ հագին քի քանի մի մտերիմ բարեկամաց այցելութիւնը կ'ընդունի իւր գեղաբոս միայնանոցին մէջ:

Այսպէս կրնէր եւ *Պաղաք* անուանի վիպասանը, Փասսիի մէջ քաշուած կարտադրեր իւր անուանի վիպասանութիւնները. — Սակայն եւ այլք յայժմուս մատենագրաց Գաղղիոյ առանձնութեան մէջ կաշխատին, վասն զի անկարելի է որ Փարիզու մէջ ապրելով անգրաղ իրենց մտաւորական աշխատութիւններուն հետեւին: Ուստի ոմանք մայրաքաղաքին ամենէն հանդարտ փողոցները քաշուած են, կեղբունէն հետու. ոմանք Փարիզու քովի գեղերը, ուրիշները քանի մի հանդարտ քաղաքներ առանձնացած՝ կ'զրեն:

Մեկ քանին յիշեմ ընթերցողաց.

Լամարքին աշխարհաքարոզ բանաստեղծը՝ Լավիլէմէք խալաղ փողոցին մէջ քաշուած կաշխատի: — *Էմիլ տր ժիրարտէն*, որ երեք ամեւ իվեր նորէն ձեռք առաւ *La Presse* լրագրոյն վերատեսչութիւնը, Փօքէ—Վիլմիւսը անմարդի փողոցը առանձնացած է: — *Ժիւլ Ժանէն* քննադատը, *Ժիւլ Լըքոն* քաջ մատենագիրը, *Փոյէն Լիմէրաք* խմբագիրը, մեր *Տիւրքիէ* հայագետը, *Աենը—Պէօֆ* բանաստեղծն ու քննադատը, *Ռուսի'նի* հռչակաւոր երգչաւորդարը՝ ամենն ալ քաշուած են ի Փասսի: — *Թէոտար Պառիք*, եւ *Լամպէր—Թիլուս* բատրերգակները քաշուած են ի թէրն: — *Էօմէն Լապիշ* բատրերգուն եւ *Փոնսոն տիւ Թէրշալ* վիպասանը վեց ամիս Սոլոյն կ'անցնեն: — *Էտանն Ապու* երիտասարդ ու աշխոյժ մատենագիրը ինը ամիս Սավերն քաղաքը կ'անցնէ: — *Արսէն Հուսէ* բանաստեղծ մատենագիրը Պօժօնի պուլվարը լուրեան մէջ ծածկուած է: — *Օրբուս Ֆէյլէ* բատրերգու վիպասանը՝ Սեն — Լօ պղախի քաղաքը կ'նստի: — *Էմիլ Օժիէ* բատրերգուն, որ այժմ Փարիզու մէջ այնչափ խօսիլ կուտայ իւր նոր բատրերգութեամբը, (զոր ուրիշ անգամ յիշեցի), կրնակի ի՞բրոսսի: — *Ալֆոնս Գառ* վիպասանն ու երգիծարանը այժմ Նիցցա քաղաքը քաշուած իւր բուրաստանները կ'մշակէ: — *Փօնսար* բատրերգուն սովորաբար Վիլեն կ'նստի: — *Էօմէն Փէրլան* առանձնացած է ի Պրիւքսել եւ նոն հրապարակախօսութիւններ կ'ընէ: — *Միքսուր* վիպասանն ու կենսագիրը՝ Ռուսաստան քաշուած է: — Ո՞վ չգիտեր քի Նիոս—ձերսէյի ծովանայնաց լուրեանցը մէջ մեծամամբուն Վիկտոր Հիւկօ մտածեց ու գրեց իւր *ԹՇՈՒԱՌԻՆ* նոր վիպասանութիւնը, վիպասանութիւն՝ որ բոլոր մատենագրական աշխարհը բունդ հանեց:

— Գերմանիա ու Եւրոպա զարմացած էին *Խոսա Փփայփէր* տիկնոջ վրայ, որ ճամբորդութեանց մեծ սեր ունենալով՝ ամենայն դժուարութիւն յանձն կտանայ որ բոլոր աշխարհք քալի, ու քանի մի անգամ աշխարհն շրջանն ընկնէ Լուսն, վերջապէս 1858-ին գնաց յախտնական աշխարհքը հետազոտութիւն ընելու: — Ո՞վ կարծէր քի Հայ Փփայփէր մըն ալ ունիմք եղեր, զոր դիպուածը յայտնէր է հետեւեալ կերպով: Անցեալները Վան քաղաքէն ձերանի քանակայ մը

Պօլիս կուգայ՝ երուսաղեմ ուխտի երբայու, հետն ալ երկուս-
տարդ ծառայ մը Պօղոս անուանով: Պօլիս քանի մի օրուան
մեջ զործերը լինցրնելով՝ երբ ճամբայ պիտի ելնէր խաւրը
քաղաքն, պատճառաւ մը շոգնեալէն կմնայ, որով եւ ճամ-
բորդութիւնն ալ կուշանայ: Ինչպէս կլինի չեմ գիտեր, կու-
գան ծերունի քահանային կրօնն թէ: Տէր հայր, այդ Պօ-
ղոս ծառայդ ո՞վ է, գիտես: — Ո՛րդի, պատասխան կուտայ
ծերունին, իւր ո՞վ լինելը չգիտեմ, բայց վաճեն ճամբայ
եղած ատենս եկաւ աղաչեց ինձի որ քովս ծառայութեան
առնուիմ, զինքը երուսաղեմ տանիմ: անուես ալ Պօղոս է
բաւ: — Ձե, Տէր հայր, անոր անունը Պօղոս չէ: — Հա-
պա ինչ: — Մարիամ: — Մարիամ... Տէր Աստուած,
ինչ կլսեմ... շոտ կանչեցէք այն անգղամը:՝ Կկանչեն,
կստիպեն, վերջապէս կարմրելով, դողալով ու արցունք
բախելով կխոստովանի որ չիրաւի իւր անունը Մարիամ
է եղբ, եւ թէ աշխարհք տեսնելու՝ բան սովբելու անտիկ
փափաք զգալով սրտին մեջ, երեք անգամ եւս նոյնպիսի
վարպետութեամբ երուսաղեմ եւ ուրիշ տեղուանք՝ զնացեր
եկեր է (թեպէտեւ զեռ տասնեակնոց տարեկան չկայ): —
Ինչ եւ իցէ, Ս. Յակոբայ վանքը տեսնելու տեղ՝ որոշեր են
Պօլիս՝ որ Պօղոս-Մարիամը Փրկչի վանքը տեսնէ. ուստի
եւ նոն փակեր են խեղճը՝ անուանարկ եւ հիւանդ կանանց
քով, որ ապաշխարէ իւր աշխարհք տեսնելու եւ բան սովբե-
լու փափաքանցը վրայ: Երէ լսածնիս իրաւ է, շոտ ծանր
կերակ մեզ այդ ապաշխարանքը, մինչդեռ եւրօսոս վար-
ձատրութեամբ կբաշխէրէր անշուշտ, եւ ուսումնարան
մը կզներ կրթել կուտար այդ նշանաւոր աղջիկը, չէ թէ ա-
նառականօրը կփակէր խեղճը:

Երէ Խոս Գիպիէրը նայուի ծնած լինէր՝ անշուշտ
Փրկչին պատերը տեսնելու միայն պիտի դատաւարտուէր
... ուրեմն աղէկ որ եւրօսոսի ծնաւ ու կրթուեցաւ, եւ
բոլոր աշխարհք զարմացուց իւր բրած ճամբորդութիւննե-
րովն ու տուած նոր նոր տեղեկութիւններովը:

Երէ չիրաւի այս օրիորդին բնածին փափաքանաց խնամ
տանելու հոգ տանելին ազգայինք, ստորագրութիւն բանայ-
ին ստակ ժողովին ու Մարիամը եւրօսոս դրկելին աղջկանց
վարձատուան մը զնէլ ու կրթել տալին, ինչ մեծ օգուտներ
չէր կրնար յուսացուիլ երբ դատարարակութիւնը լինցուցած
զառնայր նա ի վան, աղջկանց դպրոց մը բանայր՝ ու Հայ-
աստանի դեռափրիք ծաղիկները աճեցընէր եւրօսական
դատարարութեամբ...

Ափսոս, որոն հոգն է Հայրենեաց ապագայն...

— Զուարճալի դիպուածի մը պատմութեամբ վերջացնեմ
բողբոս, որ գուցէ բաւական ձանձրութիւն պատճառեց:

Անցեալ օրեր ուսանողին (étudiant) մէկը տուն մը պա-
րանանդիսի կնիքաւորութի: Փարիզի ուսանողք՝ թէ որ գլուխ-
նին ուսմամբ կեցընեն (այն ալ ո՞վ գիտէ), բայց այս ա-
մէն մարդ գիտէ որ զրպաննին (հեյ) միակերպ կարպուն.
կարծես թէ քսակնին միշտ ծակ է ու մեջը բան չմտար:
Սեր ուսանողն ալ ասոնցմէ մէկն էր. կնայի որ կոշիկները
պատռած ու մարդու դիմաց երեսնալու պէս չեն, կերբայ
կաղաչէ իւր կոշիկաւորին որ նոր կոշիկ մը տայ, ստակը
վերջէն կվճարեմ կրսէ: — Պարտն, կգոչէ կոշիկաւորը, հինգ
կոշիկ է որ քեզի շինէր եմ, եւ դեռ մէկ քրանք մը չկըցայ
ձեռքիդ փրցընել: Նայէ, սնչդ բաց, քեզ բանա փակել

պիտի տամ նա՛: Ինչո՞ւ ուսանողը բանտին անունը լսածին
պէս՝ լեղապատառ կփակէի ու հագիւ ինքզինքը իւր խո-
ցիկը կնետէ, տրտում տխուր կնետի. կսկսի մտածել թէ
ինչ ճար ընէ: Մէյմ՝ ալ դուռը կզարնուի, ներս կմտնէ
իւր զուարճութեանց ընկերներն մէկը: — Այդ ինչ է, կը-
սէ, Շարլ, ինքզինքդ կախել կմտմտաս ինչ է: — Թող
նոզիդ սիրես, կպատասխանէ Շարլ, ես ալ չգիտեմ ինչ
ընելիքս պարտաւերներուս ձեռքէն: Կոշիկ մը հարկաւոր
է ինձի այս գիշեր, ու չեմ գիտեր ո՞ր կողմ ընկնիմ, սա
կոշիկներուս նայէ, աղբար, ինչպէս կընամ ասով պարի (պա-
շօ) երբալ: — Կոշիկաւորիդ չերբանս, կնայցնէ Վիկտոր: —
Կոշիկաւորին... հագիւ կըցայ օձիքս (հախաւ) փրցընել
անգղամին ձեռքէն, մազ մնաց զիս ծակը պիտի բխէր:
— Է՛յ, ատոր համար յուսահատիլ մի պէտք է, իրաւ
որ տղայ ես եղեր, կրտէ Վիկտոր. կկնայ քիչ մը ճա-
կաւոր կշիշիկէ, քանի մի անգամ խոցին մեջ կբալէ,
մէյմն ալ յանկարծ, Շնուտ, կրսէ, շոտ ետեսն եկուր: —
Ճամբան Վիկտոր կհասկըցնէ Շարլին թէ ինչ պիտի ընէ:
Այնպիսի փողոց մը կերբան՝ ուր գիրենք ճանչցող չկայ.
կոշիկաւորի մը փառատոր խանութ կմտնեն. Շարլ առաջ
կանցնի. — Խարուն, կրսէ, կոշիկ մը, որբափ կարելի է բա-
շինուած եւ սուղ տեսակէն: Կոշիկաւորը կվագէ կրնէ:
Շարլ, — Այս չեղաւ՝ կրսէ, անդին կնետէ. — Ուրիշ մը
բեր՝ կրսէ. — Այս ալ չեղաւ, կրսէ, աւելի փառատոր մը
բեր: — Վերջապէս փայլուն գեղեցիկ մէկ զոյգ մը կնագնի
կմնցնէ. մէյմ՝ ալ անդին Վիկտոր իբրեւ թէ համբերութիւնը
հատած լինէր՝, — Է՛յ, պարոն (կպոռայ Շարլին երեսին)
նա՛, սա կովու ոտքիդ չկըցար դեռ. կոշիկ մը յարմարցընել: —
Կովու ոտքին, կգոչէ Շարլ՝ վեր ցատքելով. դուն ո՞վ ես որ
այդ նախառնիքը իմ ոտքիս կընես: — Տէ, տէ, շատ մի
երկընցընէր, կպատասխանէ Վիկտոր. բո՛ղ Պ. կոշիկաւորմ
վկայէ թէ կովու ոտքէն տարբերութիւն մ'ունին քու աշ-
խարհակ ոտքերդ: — Դուն բշտառական... կկանչէ
Շարլ, ու սարսափելի ապտակ մը կիջեցնէ Վիկտորին
քինն բերնին: — Քեզի պէս անգղամ, կգոչէ Վիկտոր,
ու Շարլին գլխուն բոնցի (հումրուխ) մը տալն ու զոնէն
դուրս ցատքել մէկ կընէ, Շարլն ալ ետեսն: Կոշիկաւոր-
ները երկի կնիկ դուրս կվազեն որ տեսնեն թէ կուսին վեր-
ջը ուր պիտի երբայ: — Պիտի հասնի ետեսն, կրսէ երի-
կը: — Ձե, չէ, չեմ կարծեր, կպատասխանէ կնիկը: —
Հա, մազ մնաց կրսէ երկը: — Ձե, նայէ ինչպէս ձեռքն
խալըսեցաւ, կպատասխանէ կնիկը: — Սոքա դեռ խօսակե-
ցութիւնն առաջ կտանէին, մէյմ՝ ալ Շարլ ու Վիկտոր հե-
ռուն քովքնի փողոցը կմտնեն ու աներեսոյր կլինին:

— Այն չէ ամա, վրայ բերաւ կնիկը՝ իբրեւ թէ քնէն ար-
բընալով, հապա մեր կոշիկը: — Քա աղէկ կրսես, պա-
տասխան տուաւ երկը, այ անգղամներ: — Ուրեմն բոլոր
նոցա կոխը ձեռքսմունք էր՝ մեզ խաբելու համար նէ, հա-
ռաչեց կնիկը: — Բոլոր խաբելութիւն, հեծեց երկը: —
Այ սրիկայ ուսանողներ, պոռայ կնիկը: — Ես ձեզի հի-
մա կտորկնեցնեմ, գոչեց երկը. ես ձեզ կցցուցնեմ թէ զո-
ղութեամբ կոշիկ հագնելն ինչ բան է: — Պոռաց, Շարլին
նոն բողբոս պատռած կոշիկները մէկ մէկ ձեռքն առաւ՝
եւ սկսաւ վազել:

Կարծեմ դեռ կվազէ:

Հ. Բ. Ն. Ս.